

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Іонова О. М.,
Лупаренко С. Є.

ДИДАКТИКА ВАЛЬДОРФСЬКОЇ ШКОЛИ

**Методичні рекомендації до навчальної програми підготовки доктора
філософії третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**

Харків – 2023

УДК 371.315.6:373.31

Укладачі: Іонова О. М., Лупаренко С. Є.

Рецензенти: Твердохліб Тетяна Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Єрмакова Тетяна Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, української та іноземної філології Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Дидактика вальдорфської школи: методичні рекомендації до навчальної програми підготовки доктора філософії третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти / укл. О. М. Іонова, С. Є. Лупаренко. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. 25 с.

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Протокол № 12 від 20 грудня 2023 р.

Видано за рахунок автора

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
© Лупаренко С. Є.

Пояснювальна записка

Вальдорфська педагогіка, також відома як Штайнерівська педагогіка, базується на освітній філософії Рудольфа Штайнера, засновника антропософії. Ця педагогіка наголошує на ролі уяви (фантазії) у навчанні, прагненні об'єднати інтелектуальний, практичний та художній розвиток учнів.

Основне завдання вальдорфської педагогіки – пробудження і розвиток здібностей і задатків кожної дитини. Відповідно і кожний предмет розглядається у площині його потенційних можливостей служити інструментом розвитку.

Особливістю вальдорфської школи є також наявність предметів, які не вивчаються у традиційній школі (евритмія, малювання форм, творення та ін.) й вводяться у практику вальдорфської освіти для посилення естетичної та практичної спрямованості педагогічного процесу, тісної взаємодії теоретичного навчання з реаліями оточуючого середовища. Це дозволяє ефективно впливати на учнів, розвивати їхні різнобічні нахили і таланти.

У вальдорфській школі реалізація людинознавчого підходу пов'язана з цілеспрямованою та систематичною роботою вчителя над розвитком усіх учнів, у тому числі й найслабкіших. У цьому педагогу сприяють форми організації та методи навчання: ритмічна організація педагогічного процесу, художньо-образне навчання, проектне навчання, диференційовані вправи для дітей з різними типами темпераментів. Специфікою вальдорфських форм і методів навчання є те, що вони одночасно спрямовуються на організацію, стимулювання і мотивацію пізнавальної діяльності учнів.

На сьогодні по світу працює більше тисячі незалежних вальдорфських шкіл, біля 2000 дитячих садочків та 646 центрів спеціальної освіти, які знаходяться у 60 країнах, тобто вальдорфський рух становить один з найбільших незалежних шкільних рухів на міжнародному рівні. Також по світу існує велика кількість публічних шкіл на базі вальдорфської педагогіки, академій та середовищ домашньої освіти. Багато європейських вальдорфських шкіл отримують державне фінансування.

Вальдорфський учитель намагається показати, що кожна хвилина в житті є чудом. Уміння побачити чудесне в звичайному, уміння дивуватися – це потужна й жива мотивація до пізнання. При такому навчанні кожна дитина – особистість, яка не боїться висловлювати свою особисту думку. А це сприяє виробленню власної активної позиції дитини, розвитку її самостійності та підвищенню пізнавальних інтересів.

Навчальна програма вибіркової навчальної дисципліни "Дидактика вальдорфської школи" складена відповідно до освітньої програми підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, галузі знань спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Предмет вивчення навчальної дисципліни – теорія і практика вальдорфської педагогіки.

Міждисциплінарні зв'язки: найтісніше дидактика вальдорфської школи пов'язана із загальною педагогікою, психологією, філософією освіти,

культурологією, соціальною педагогікою, історією педагогіки, порівняльною педагогікою, методиками викладання дисциплін за фахом.

Метою викладання навчальної дисципліни «Дидактика вальдорфської школи» є систематизувати теорію й узагальнити досвід здійснення вальдорфських підходів до освіти особистості задля формування здатності здобувача здійснювати аналіз педагогічних явищ та процесів, розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Дидактика вальдорфської школи» є:

1. Сприяти формуванню здатності до засвоєння технік і прийомів переосмислення наявних і нових цілісних знань у різних видах суспільного досвіду, їх екзистенційно-антропологічного виміру та інноваційної професійної практики.

2. Сприяти формуванню здатності до планування власної самоосвітньої діяльності, вибору дієвих прийомів і засобів її практичної реалізації, удосконалення системи самоорганізації діяльності на основі сучасних освітніх технологій.

3. Сприяти формуванню здатності до узагальнення і використання інноваційного педагогічного досвіду у власних наукових дослідженнях.

4. Формувати вміння і навички організації виховної роботи та навчально-пізнавальної діяльності школярів засобами вальдорфської педагогіки.

5. Сприяти популяризації досягнень вальдорфської педагогіки, розвитку культури здобувача в контексті професійної діяльності.

6. Сприяти формуванню здатності генерувати і реалізовувати ідеї здоров'язбереження особистості засобами вальдорфської педагогіки державною / іноземними мовами.

Відповідно до Національної рамки кваліфікацій (2011 р.) **результати навчання** становлять сукупність компетентностей, що виражають знання, розуміння, уміння, цінності, інші особистісні якості, які здобувач набув після завершення освітньої / навчальної програми або її окремого компонента. У результаті опанування дисципліною "Дидактика вальдорфської школи" у здобувачів повинні бути сформовані компетентності з навчальної дисципліни, що узгоджуються із загальними та професійними компетентностями:

- продемонструвати знання концепцій і методологічних підходів у галузі педагогіки, історії педагогіки, освітньої інноватики (зокрема, щодо специфіки здійснення освітньої діяльності у вальдорфській школі);

- уміння застосовувати перевірені часом наукові положення представників світової й української педагогічної думки у наукових дослідженнях і професійній діяльності (зокрема, вальдорфської педагогіки), сприяти їх популяризації в суспільстві;

- уміння орієнтуватися у змісті педагогічної інноватики, оцінювати теоретичну і практичну значущість освітніх нововведень, використовувати досягнення педагогічної інноватики (зокрема, здобутки теорії та методики вальдорфської педагогіки) у власній науковій і педагогічній діяльності;

- володіти педагогічною рефлексією для виявлення своїх потенційних можливостей та визначення стратегій саморозвитку й професійного самовдосконалення (зокрема, використовувати ідеї вальдорфської педагогіки для особистісного розвитку, розробки і реалізації програми самоосвіти);

- уміння критично оцінювати існуючі системи освіти і програми виховання, досвід професійних практик, представлених в історико-педагогічному дискурсі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 5 кредитів ЄКТС (150 годин).

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни			
		денна форма навчання		заочна форма навчання	
Кількість кредитів – 5	Галузь знань: 01 Освіта	Вибіркова			
	Напрямок підготовки				
Модулів – 2	Спеціальність: 011 Науки про освіту	Рік підготовки:			
Загальна кількість годин - 150		3-й	3-й		
		Семестр			
		V	VI	V	VI
Тижневих годин (денна форма): аудиторних – 50 самостійної роботи – 100 Тижневих годин (заочна форма): аудиторних – 20 самостійної роботи – 130	Третій освітньо-науковий рівень: доктор філософії	Лекції			
		8	8	4	2
		Практичні, семінарські			
		16	18	6	8
		Лабораторні			
		Самостійна робота			
		44	56	64	66
Індивідуальні завдання					
Вид контролю: Залік – 2 год.					

Тематика навчальної дисципліни за модулями та темами

Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської школи

Тема 1.1. Людинознавство як основа вальдорфської школи

Уявлення про людину в основних напрямках філософії та психології. Антропософія: проблема пізнання людини в дослідженнях Р. Штайнера. Взаємозумовленість фізичних і психічних процесів в людині. Педагогічна антропологія Р. Штайнера. Фактори розвитку особистості. Образ людини як урегульована взаємодія тілесних та душевно-духовних функцій і видів діяльності.

Антропософська концепція розвитку людини базується на таких основних положеннях: єдність тілесно-душевно-духовного буття; зв'язок складників психіки з фізіологічною організацією людини (мислення – з нервово-почуттєвою системою, емоцій і почуттів – зі системою органів дихання та

кровообігу, волі – зі системою обміну речовин і органів руху); взаємозумовленість фізіологічного, душевного і духовного розвитку в ритмі семи років. Як продовження й конкретизація досліджень суті людини, Р. Штайнер розкриває людський образ, який випливає з вищерозглянутої тілесно-душевно-духовної людської побудови.

Р. Штайнер розглядає людину як єдність і взаємодію чотирьох організацій (сутнісних складників), кожна з яких має свій принцип дії, а саме: фізична (тілесний організм), що дає форму й образ людини в просторі; життєва, яка розгортається в часі, в узгодженості й взаємодії численних ритмів людського організму, кожний з яких спричиняє певний процес, а в сукупності ці ритми підтримують організм як ціле. Ця організація забезпечує життєві функції людини, її зростання, розвиток, біографію. Вона є основою найважливіших процесів у людині, які забезпечують її мислення, здатність до запам'ятовування й забування, розгортання темпераменту, формування звичок; душевна, що є носієм свідомості, прагнень, емоцій, бажань, радощів, пристрастей, інстинктів тощо. Ця організація як закономірно працююча система знаходиться поза простором і часом, але впливає на ритмічну організацію життєвої організації: кожна емоція, кожне уявлення або устремління прискорює або уповільнює певні ритми, а через неї – на фізичне тіло; «Я»-свідомість – найвищий принцип людини, її духовне сутнісне ядро, сумління, завдяки чому людина є індивідуальною істотою, що відрізняє й піднімає її над рослинним і тваринним світами. Саме людське «Я» відповідає за те, щоб життя й доля людини набули сенсу.

Тема 1.2. Психологічні основи вальдорфської школи

Антропософський образ людини як основа дитячої, підліткової, юнацької психології. Особливості вікової періодизації у вальдорфській педагогіці. Основні періоди становлення людини у віці від народження до раннього дорослішання (21-й рік життя). Вікова психологія вальдорфської педагогіки та сучасна психологічна наука. Основні підходи до учнів з різними темпераментами.

Вікова періодизація в Штайнер-педагогіці виділяє такі три основні періоди становлення особистості до віку ранньої дорослості: період від народження до зміни зубів (до 7 років) – період фізичної зрілості, переважного виховання тіла дитини; період від зміни зубів до статевої зрілості (від 7 до 14 років) – період психічної зрілості, коли акцент має робитися на вихованні душі; період від пубертату до ранньої дорослості (від 14 до 21 року) – період соціальної зрілості, переважного виховання духу.

Особливості вальдорфського дитячого садка: різновікові групи, пісні і хороводи, казки (розповідь казок, лялькова вистава), ігри: щоденна музично-ритмічна гра, вільна гра, пальчикові й жестові ігри, рухливі ігри; стіл різних пор року; заняття мистецтвом і ремеслами: малювання, ліплення тощо. Спрямованість на розвиток фізичного тіла та почуттів дитини.

Структура готовності дитини до навчання у школі: особистісна готовність (готовність прийняти нову позицію – положення школяра, який має свої права та обов'язки, розвиток мотиваційної сфери, спрямованої на навчання, розвиток

стійкої емоційної сфери); інтелектуальна готовність (диференціація сприйняття, аналітичне мислення, раціональний підхід до дій, інтерес до знань і процесу їх отримання із докладанням зусиль, оволодіння на слух розмовною мовою і здатність розуміти і застосовувати символи, розвиток дрібної моторики і зорово-рухових координацій); соціально-психологічна готовність (формування соціальних і комунікативних умінь).

Вальдорфська початкова школа (7–14 років) працює на розвиток дитячого емоційного життя та уяви. Для того, щоб учні могли більш глибоко відчувати предмет, академічні правила підносяться через художню роботу, яка включає казки та оповідання, образотворче мистецтво, драму, рух, гру на музичних інструментах, спів та ремесла.

Фактори навчально-виховного процесу здоров'язатратного характеру.

На третій стадії розвитку (14 років і вище), згідно вальдорфської програми, діти мають навчатися за допомогою власного мислення та судження. Нові теми спочатку даються у вигляді експериментів (напр. хімія, фізика), рефератів та самостійної роботи, всі отримані результати записуються та обговорюються.

Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості

Тема 2.1. Специфіка змісту освіти вальдорфської школи

Специфіка навчальних планів і навчальних програм вальдорфської школи. Загальні вимоги до відбору змісту вальдорфської освіти. Забезпечення розвитку всіх сфер (розумової, емоційно-почуттєвої та вольової) психіки. Реалізація розвивальної та виховної функції навчання. Урахування закономірностей розвитку особистості, її вікових та індивідуальних особливостей.

Перед змістом освіти постають два основних завдання: 1) забезпечення у ході виховання і навчання нормального перебігу розвитку дітей, розвитку всіх сфер психіки; 2) урахування умов, у яких дитина зростає.

Вимоги до навчальної програми: усебічна спрямованість та інтеграція навчальних дисциплін; відповідність матеріалу, що викладається, віку учнів та їхнім потребам.

Цілісний розвиток дитини при відборі змісту конкретних предметів у Штайнер-школі, виборі методик їх викладання передбачає врахування таких основних моментів: глибоку проробку міжпредметних зв'язків, тісну взаємодію, інтеграцію шкільних дисциплін на основі єдності та погодженості окремих галузей знань, синтезу науки, мистецтва і моралі, що сприяє формуванню цілісного знання, розвитку в учнів моральних і соціальних якостей, емоційно-ціннісного ставлення до світу та допомагає дітям самостійно відкривати складні зв'язки між явищами природи; опору у процесі пізнання не лише на інтелект дитини, але й на її емоційно-вольову сферу життєдіяльності, тобто розвиток пізнавальних можливостей учня через естетичне (“художнє передусє інтелектуальному”) і через активну власну діяльність (“від дії до осягнення та розуміння”), що робить необхідним художньо-практичний підхід у навчанні, у тому числі й предметів загальноосвітнього циклу; зв'язок навчання і виховання з оточуючим життям через розкриття значення

теоретичних знань для практики, розвиток в учнів умінь і навичок у різних галузях людської діяльності та соціально значущих якостей.

Навчальний план вальдорфської школи.

Тема 2.2. Особливості форм і методів організації навчально-виховного процесу

Ритмічна побудова процесу навчання й виховання. Викладання методом «епох». Навчання без стандартних підручників. Художньо-образне та науково-теоретичне (феноменологічне) викладання. Місце, роль уроку та інших форм організації навчання. Специфіка оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності та загального розвитку школярів.

У вальдорфській школі дотримуються таких основних ритмів: річного, тижневого, денного, урочного.

Художньо-образне навчання як шлях пізнання через естетичне, гармонійне об'єднане художнє та наукове пізнання веде до розуміння цілісної дійсності, готовності активно її створювати і зберігати людську природу.

Активно-практичні проекти як невеликі дослідження, що виконуються школярами з метою отримання реального досвіду взаємодії зі світом. Робочий зошит – засіб вияву творчої активності дітей, бо в них учні відображають свої знання не лише словами, але й у вигляді малюнків, схем.

Диференційований підхід до дітей з різними типами темпераменту передбачає використання вчителем різних прийомів розповіді та пояснення, що мають особливий вплив на кожного учня, та виконання диференційованих завдань.

Тема 2.3. Методика викладання шкільних дисциплін

Цілі, завдання, вимоги до відбору змісту навчальних дисциплін і шляхи їх реалізації. Вальдорфські підходи до навчання учнів рідної мови. Навчання математики, природознавчих дисциплін за вальдорфськими методиками. Методика викладання іноземних мов. Методика навчання малювання форм, живопису, евритмії, трудового навчання тощо.

Евритмія – «видимий спів», який виконується за допомогою рухів або однією людиною, або ансамблем, причому важливу функцію несуть жести рук, а рухи членів тіла, ніг або голови є певним підкріпленням.

Малювання форм як підготовка до письма, як початок геометрії (геометричного малювання) і як художню діяльність (образотворче мистецтво).

Вивчення математики через рух та життєвий досвід дитини.

Вивчення іноземної мови вчитель базується на вивченні віршів, пальчикових ігор, лічилок, діалогів у формі віршів, скоромовок, пісень, загадок, прислів'їв та приказок, використання жартів та кумедних ситуацій.

Основні особливості викладання природничих наук у вальдорфській школі: феноменологічний підхід до природи; логіка послідовності вивчення природничих знань: людина в її живому і цілісному образі (1-3 класи), тваринний світ (4 клас), рослинний світ (5 клас), мінеральний, неживий світ (після 5 класу); фізика (6 клас), хімія (7 клас); первинний феномен: даний ззовні завдяки спостереженню і внутрішньо засвоюваний; лише досягнувши ідею організму в цілому, можливо досягнути його окремі частини; вивчення явищ в

єдності природи і культури; відмова від швидкого пояснення шляхом теорій і моделей; навчання на окремих вузлових прикладах; екологічна орієнтація, формування емоційно-ціннісного ставлення людини до природи; вибудовування ліній розвитку наукових понять, їх поступовість розвитку і відкритість; практична спрямованість навчання і зв'язок з життям; орієнтація на вікові особливості; активізація власної пізнавальної діяльності дітей, використання проблемних завдань; етапи навчання: уважне спостереження (демонстраційний експеримент у класі і, як наслідок, формування точної мисленнєвої картини) – детальний опис – застосування і закріплення отриманих знань; спільний пошук пояснень і закономірностей; ведення робочих зошитів, самостійне конспектування; постійне звернення до тем, що вивчалися раніше.

Основні аспекти викладання історії: основні теми: стосунки людини і природи, стосунки людини і техніки, майбутній розвиток людства, його соціальне і духовне здоров'я; уроки історії можуть представляти історичний досвід і розвиток людства в індивідуальних і конкретних образах; антропологічний підхід у викладанні історії; основні методи – усний виклад і розповідь учителя, бесіда, тому вчитель має бути гарним оповідачем; робота з реальними історичними документами; уроки історії спрямовані на те, аби створити в учнів образні й інтелектуальні уявлення про найбільші події та шляхи розвитку людства; намагання уникнути абстрактних оборотів; поїздки й екскурсії до видатних місць, які вивчаються (монастирі, середньовічні міста або фортеці); читання історичних оповідей і романів про видатних історичних особистостей; глибоке вивчення декількох типових явищ; закінчуються уроки короткими характеристиками обставин і подій, оповідями про мужність і витримку героїв, безнадійність певної ситуації; головне завдання – сприяти самостійному мисленню учнів, аби вони за власною ініціативою висували проблеми і ставили запитання, аби вчитель на уроці допомагав формулювати самостійні думки; уникання оціночних суджень: «добре», «погано», «важливо» тощо, замінюючи їх конкретними.

Основні аспекти викладання фізичної культури: фізичний розвиток дитини розглядається як процес поступового засвоєння людиною зовнішнього світу, у якому відбувається постійна взаємодія внутрішнього індивідуально-особистісного і зовнішніх фізичних сил і законів; побудова занять фізичною культурою на основі урахування внутрішніх, душевно-тілесних потреб дитини; біг, стрибки, боротьба і метання є основою тілесного виховання; використання різноманітних засобів (м'яч, палка, диск тощо); структура уроку: початок – розминка, вправи гімнастика; основна частина – різні вправи (біг стрибки, вправи на знаряддях), кінець – гра; використання ботмеровської гімнастики з 3 до 12 клас з метою поглибити сприйняття простору і зміцнити волю.

Особливості викладання рукоділля і ручної праці: створення позитивної психологічної атмосфери; робота з природними матеріалами; виготовлення готових виробів, які призначені для безпосереднього щоденного застосування (чохол для флейти, іграшка, підсвічник, шапка); робота у шкільному саду (уроки садівництва з 6 по 10 класи); проведення практик поза школою, починаючи з 9 класу (сільськогосподарська, землемірна, лісознавча, соціальна,

виробнича); виготовляються іграшки, що відображають реальну дійсність; значна матеріальна база вальдорфської школи.

Тема 2.4. Салютогенез і розвиток дитини: навчання як «терапія»

Психолого-педагогічні основи збереження здоров'я школярів у вальдорфській школі. Практична діяльність вальдорфської школи із забезпечення здоров'язбереження учнів. Результати вальдорфської освіти.

Основні положення здоров'язбереження: весь наш організм реагує на наші думки і почуття, а також на наші дії; якщо дитина відчуває любов, це позитивно впливає на неї; усім, що ми робимо, ми впливаємо на дитину поряд із нами; дорослий не повинен підривати довіру дитини, яка йому безмежно довіряє; здоров'я – це розумне чергування між тим, що треба виносити назовні, і тим, що людина поглинає в себе; хворобливо все зберігати в собі; згадування – важливий терапевтичний медикамент; те, що ми є всередині, виявляє дитина ззовні

Напрями здоров'язберігаючої діяльності.

Науково-методична система збереження здоров'я молодших школярів у вальдорфській педагогіці.

Тема 2.5. Особливості управління вальдорфської школою

Основні форми самоврядування: педагогічна колегія (щотижневі вчительські конференції) та батьківсько-вчительське правління. Роль особистості вчителя, його відповідальності й ініціативності в реалізації вальдорфських підходів. Класний учитель: принцип авторитету. Антропософсько-антропологічна та соціально-практична підготовка вальдорфського вчителя. Самовиховання педагога.

Тема 2.6. Використання вальдорфських підходів у сучасній вітчизняній школі

Можливості, особливості використання вальдорфських форм і методів навчання у сучасній вітчизняній школі. Навчання дорослих.

Розподіл годин/тем за видами занять

Назви тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	Самостійна робота		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	Самостійна робота
Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської школи												
Тема 1.1. Людинознавство як основа вальдорфської школи	18	6	2	4		12	16	2	2			14
Тема 1.2. Психологічні основи вальдорфської школи	30	10	4	6		20	30	4	2	2		26
Разом за модулем 1	48	16	6	10		32	46	6	4	2		40
Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості												
Тема 2.1. Специфіка змісту освіти вальдорфської школи	18	6	2	4		12	14	2		2		12
Тема 2.2. Особливості форм і методів організації навчально-виховного процесу	24	8	4	4		16	30	4	2	2		26
Тема 2.3. Методика викладання шкільних дисциплін	24	8	4	4		16	18	2		2		16
Тема 2.4. Салютогенез і розвиток дитини: навчання як «терапія»	12	4		4		8	14	2		2		12
Тема 2.5. Особливості управління вальдорфської школою	12	4		4		8	14	2		2		12
Тема 2.6. Використання вальдорфських підходів у сучасній вітчизняній школі	12	4		4		8	14	2		2		12
Разом за модулем 2	102	34	10	24		68	104	14	2	12		90
УСЬОГО	150	50	16	34		100	150	20	6	14		130

Тематичний план лекцій

№ з/п	Назва теми лекції	Кількість годин денна форма (заочна)	Форма проведення (оглядова, проблемна та ін.)	Завдання для студентів до лекції
Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської школи				
1.	Тема 1.1. Людинознавство як основа вальдорфської школи	2 (2)	Лекція-візуалізація	Вивчити рекомендовану навчальну та наукову літературу
2	Тема 1.2. Психологічні основи вальдорфської школи	4 (2)	Лекція-діалог	Вивчити рекомендовану навчальну та наукову літературу
Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості				
3	Тема 2.1. Специфіка змісту освіти вальдорфської школи	2 (-)	Лекція-візуалізація	Вивчити навчальні плани і програми вальдорфських шкіл
4	Тема 2.2. Особливості форм і методів організації навчально-виховного процесу	4 (2)	Лекція-візуалізація	Вивчити рекомендовану навчальну та наукову літературу
5	Тема 2.3. Методика викладання шкільних дисциплін	4 (-)	Лекція-візуалізація	Вивчити рекомендовану навчальну та наукову літературу

Тематичний план практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми заняття	Кількість годин денна форма (заочна)	Форма проведення	Завдання для студентів до заняття
Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської школи				
1	Тема 1.1. Людинознавство як основа вальдорфської школи	4 (-)	Семінарське заняття, бесіда	Підготувати повідомлення про образ дитини у вальдорфській педагогіці
2	Тема 1.2. Психологічні основи вальдорфської школи	6 (2)	Семінарське заняття, дискусія	Підготувати повідомлення про особливості розвитку дітей: від 0 до 7 років, від 7 до 14 років, від 14

				до 21 року
Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості				
2	Тема 2.1. Специфіка змісту освіти вальдорфської школи	4 (2)	Семінарське заняття, бесіда	Повідомлення про особливі предмети вальдорфської школи: евритмія, малювання форм
3	Тема 2.2. Особливості форм і методів організації навчально-виховного процесу	4 (2)	Семінарське заняття, інтегроване заняття	Скласти план виробничої практики для випускника вальдорфської школи
4	Тема 2.3. Методика викладання шкільних дисциплін	4 (2)	Семінарське заняття, рольова гра	Знайти у літературі або скласти вірш-речення для учня, виходячи з його індивідуальних особливостей.
5	Тема 2.4. Салютогенез і розвиток дитини: навчання як «терапія»	4 (2)	Семінарське заняття, бесіда	Розповісти про педагогічно доцільний досвід здоров'язбереження особистості у вальдорфській школі
6	Тема 2.5. Особливості управління вальдорфської школою	4 (2)	Семінарське заняття, бесіда	Зробити порівняльний аналіз діяльності класного керівника традиційної школи та класного вчителя вальдорфської школи
7	Тема 2.6. Використання вальдорфських підходів у сучасній вітчизняній школі	4 (2)	Семінарське заняття, конференція	Зробити аналіз діяльності однієї з українських вальдорфських шкіл

Методи навчання:

Вербальні (лекція, бесіда); наочні (демонстрація, ілюстрація); практичні (самостійна робота, робота у групах); гра (рольова гра).

Тематичний план самостійної роботи студента

№ з/п	Назва теми	Години	
		денна форма	заочна форма
Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської школи			
1	Тема 1.1. Людинознавство як основа вальдорфської школи	12	14
2	Тема 1.2. Психологічні основи вальдорфської школи	20	26
	Разом за модулем 1	32	40
Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості			
3	Тема 2.1. Специфіка змісту освіти вальдорфської школи	12	12
4	Тема 2.2. Особливості форм і методів організації навчально-виховного процесу	16	26
5	Тема 2.3. Методика викладання шкільних дисциплін	16	16
6	Тема 2.4. Салютогенез і розвиток дитини: навчання як «терапія»	8	12
7	Тема 2.5. Особливості управління вальдорфською школою	8	12
8	Тема 2.6. Використання вальдорфських підходів у сучасній вітчизняній школі	8	12
	Разом за модулем 2	68	90
	Усього	100	130

Самостійна робота

№ п/п	Опис завдання	Час для виконання (год.) денна форма (заочна форма)	Критерії оцінювання
1.	Антропософія як світоглядна основа вальдорфської педагогіки	12 (14)	Доповіді, бесіда, повідомлення
2.	Навчання і виховання дітей різного віку: від народження до 7 років, від 7 до 14 років, від 14 до 21 року	20 (26)	Доповіді, бесіда, повідомлення
3.	Вальдорфська школа – школа мистецтва та школа праці	12 (12)	Доповіді, повідомлення, вправи, бесіда
4.	Спеціальні предмети вальдорфської школи: малювання форм та евритмія	16 (26)	Доповіді, бесіда, повідомлення
5.	Диференціація навчання на старшій ступені вальдорфської школи. Вивчення сучасних (промислових та аграрних) технологій. Проектування у вальдорфській школі як засіб розвитку особистості. Оцінювання навчальних досягнень учнів у вальдорфській школі	16 (16)	Доповіді, бесіда, повідомлення, план виробничої практики, вірш
6.	Вальдорфські здоров'язбережувальні освітні технології	8 (12)	Доповіді, бесіда, повідомлення,

7.	Питання самоврядування у вальдорфській школі	8 (12)	Доповіді, бесіда, повідомлення
8.	Шляхи впровадження вальдорфських підходів у сучасну освітню практику	8 (12)	Доповіді, бесіда, повідомлення
	<i>Разом</i>		<i>Максимальна кількість балів – 100 (130)</i>

Завдання для самостійної роботи

Модуль 1. Світоглядні засади вальдорфської педагогіки

Тема 1. Антропософія як світоглядна основа вальдорфської педагогіки

Питання до самоконтролю:

- розкрийте основні напрями наукового дослідження проблеми людини;
- схарактеризуйте антропософський образ людини;
- визначте основні фактори розвитку особистості (за Р. Штайнером).

Наукові повідомлення:

1. Рудольф Штайнер у світовому освітньо-культурному просторі.
2. Вальдорфська педагогіка та сучасні соціально-освітні реалії.

Проблемно-пошукове завдання. Здійснити порівняльний аналіз антропософського образу людини з основними уявленнями про людину у філософських теоріях.

Тема 2. Навчання і виховання дітей різного віку: від народження до 7 років, від 7 до 14 років, від 14 до 21 року

Питання до самоконтролю:

- назвіть основні особливості вікової періодизації у вальдорфській педагогіці;
- охарактеризуйте провідні тенденції становлення людини у віці від народження до раннього дорослішання;
- визначте основні підходи до учнів з різними темпераментами.

Наукові повідомлення:

1. Диференційований підхід до учнів з різними темпераментами.

Проблемно-пошукове завдання. Здійсніть порівняння підходів до вікової періодизації у вальдорфській педагогіці та сучасній психологічній науці.

Модуль 2. Дидактика вальдорфської школи як фактор формування цілісної особистості

Тема 3. Вальдорфська школа – школа мистецтва та школа праці

Питання до самоконтролю:

- яке значення для розвитку особистості має заняття мистецтвом?
- охарактеризуйте роль праці у формуванні цілісної особистості;
- назвіть види занять мистецтвом у вальдорфській школі;
- розкрийте основні види вальдорфських занять художньою працею та ремеслами.

Наукові повідомлення:

1. Методи арт-терапії та сучасна освіта.
2. Вплив занять ремісничо-практичними видами діяльності на розвиток розумових здібностей особистості.

Проблемно-пошукове завдання. Виявіть педагогічно доцільний досвід вальдорфської школи в організації занять мистецтвом та працею для актуалізації його в сучасних умовах розбудови загальної освіти в Україні.

Тема 4. Спеціальні предмети вальдорфської школи: малювання форм та евритмія

Питання до самоконтролю:

- У чому полягає значення малювання форм як спеціального предмету вальдорфської школи?
- Яку роль відіграє евритмія в цілісному розвитку особистості?

Наукові повідомлення:

1. Евритмія як мистецтво руху.
2. Малювання форм та проєктивна геометрія.

Проблемно-пошукове завдання. Визначте шляхи залучення досвіду вальдорфської школи у викладанні евритмії та малювання форм для цілісного розвитку особистості учня у вітчизняній школі.

Тема 5. Диференціація навчання на старшому ступені вальдорфської школи. Вивчення сучасних (промислових та аграрних) технологій. Проєктування у вальдорфській школі як засіб розвитку особистості. Оцінювання навчальних досягнень учнів у вальдорфській школі

Питання до самоконтролю:

- назвіть провідні завдання, що висувуються перед старшим ступенем вальдорфської школи;
- охарактеризуйте основні напрями диференціації навчання на старшому ступені («абітур», «мовний», «ремісничо-практичний» тощо);
- назвіть основні форми оцінювання знань та загального розвитку учня у вальдорфській школі;
- назвіть основні компоненти характеристики учня, яка надається наприкінці кожного навчального року;
- охарактеризуйте значення індивідуального вірша для розвитку особистості учня.

Наукові повідомлення:

1. Вивчення сучасних промислових та аграрних технологій у вальдорфській школі.
2. Організація виробничих і соціальних практик у вальдорфській школі.
3. Індивідуальний вірш-речення школяра як лейтмотив наступного навчального року.

Проблемно-пошукове завдання. Складіть план виробничої практики для випускника вальдорфської школи. Знайдіть у літературних джерелах або складіть вірш-речення для школяра, виходячи з його індивідуальних особливостей.

Тема 6. Вальдорфські здоров'язберезувальні освітні технології

Питання до самоконтролю:

- розкрийте суть салютогенетичного підходу до навчання й виховання;
- охарактеризуйте «душевно-економну» організацію навчального процесу вальдорфської школи;
- назвіть основні вальдорфські освітні технології салютогенетичного спрямування.

Наукові повідомлення:

1. Здоровий розвиток фізично-тілесного людини як основа вільного прояву її душевно-духовного буття.

Проблемно-пошукове завдання. Виявіть педагогічно доцільний досвід здоров'язбереження особистості у вальдорфській школі для використання його в сучасній українській загальноосвітній школі.

Тема 7. Питання самоврядування у вальдорфській школі

Питання до самоконтролю:

- охарактеризуйте три основні сектори, що складають основу функціонування вальдорфської школи;
- розкрийте роль педагогічної колегії в житті школи;
- визначте особливості діяльності класного вчителя (керівника) вальдорфської школи?

Наукові повідомлення:

1. Роль особистості вчителя у вальдорфській педагогіці.
2. Самоосвіта та самовиховання вальдорфського вчителя.

Проблемно-пошукове завдання. Зробіть порівняльний аналіз діяльності класного керівника традиційної школи та класного вчителя вальдорфської школи.

Тема 8. Шляхи впровадження вальдорфських підходів у сучасну освітню практику

Питання до самоконтролю:

- назвіть основні компоненти організаційно-педагогічної діяльності з реалізації вальдорфських підходів у вітчизняній школі;
- якого науково-методичного забезпечення потребує впровадження вальдорфських підходів?
- Чи необхідна спеціальна підготовка вчителя для роботи в умовах вальдорфської школи?
- Чи має проводитися робота з батьками, діти яких будуть навчатися на засадах вальдорфської педагогіки?

Наукові повідомлення:

1. Заснування українських вальдорфських шкіл: перспективи та проблеми.
2. Використання окремих наробок вальдорфської школи.

Проблемно-пошукове завдання. Зробіть аналіз діяльності однієї з українських вальдорфських шкіл.

Контроль та оцінювання результатів навчання

Контроль та оцінювання результатів навчання здійснюється згідно з Положенням про організацію освітнього процесу у ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Поточний контроль передбачає підготовку та активну участь здобувачів у практичних (семінарських), виконання та захист самостійної роботи, виступи із доповідями, повідомленнями, підсумковий контроль успішності навчання – залік.

Розподіл балів, які отримують здобувачі денної і вечірньої форм навчання

Поточне оцінювання								Сам. роб.	Залік	Сума
Модуль 1		Модуль 2								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8			
4	4	2	2	2	2	2	2	40	40	100

T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7, T8 - теми.

Участь в дискусії, обговорення проблемних питань на лекції – 1 б.

Наукове повідомлення на семінарському занятті - 1,5 б.

Самостійна робота за визначеними темами, захист проблемно-пошукового завдання – 4-6 б.

Залік – 40 б.

Розподіл балів, які отримують здобувачі заочної форми навчання

Поточне оцінювання								Сам. роб.	Залік	Сума
Модуль 1		Модуль 2								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8			
1	1	1	1	1	1	1	1	52	40	100

T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7, T8 - теми.

Участь в дискусії, обговорення проблемних питань на лекції – 0,5 б.

Наукове повідомлення на семінарському занятті – 1 б.

Самостійна робота за визначеними темами, захист проблемно-пошукового завдання – 6-8 б.

Залік – 40 б.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою для заліку
90-100	Зараховано
82-89	
74-81	
64-73	
60-63	

35-59	Не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Критерії оцінки знань

Оцінка за національною шкалою	Критерії навчальних досягнень	Сума балів за всі види навчальної діяльності
Зараховано	Здобувач показав глибокі, системні знання з курсу та вміння їх використовувати з відповідними обґрунтуваннями. Виявляє творчі здібності, уміє самостійно поставити знаходити і представляти необхідний для занять інформаційний матеріал. Показав володіння основними поняттями з дисципліни. Вірно та логічно відповідає на запитання.	90-100
Зараховано	Студент засвоїв більше половини навчального матеріалу, виявляє розуміння основоположних ідей вальдорфської педагогіки, підтверджує їх прикладами самостійно і логічно відтворює фактичний і теоретичний навчальний матеріал, але надає недостатньо переконливі відповіді.	74-89
Зараховано	Студент виявляє розуміння матеріалу з курсу. На репродуктивному рівні використовує знання, зрідка наводить конкретні приклади їх реалізації у практичних ситуаціях.	60-63
Незараховано з можливістю повторного складання	Студент володіє деякими поняттями курсу, фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу. Не може розкрити особливості впровадження педагогічно цінних ідей вальдорфської педагогіки в сучасну освітню практику.	35-59
Незараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	Студент майже не володіє знаннями і вміннями з навчальної дисципліни. Відтворює дуже незначну частину навчального матеріалу. Не може навести приклади практичного застосування ідей вальдорфської педагогіки, розкрити їхній здоров'язберігаючий потенціал.	0-34

Питання до заліку

1. Антропософський образ людини.
2. Проблема пізнання людини у дослідженнях Р. Штайнера.
3. Утілення ідей антропософії в педагогіці.
4. Соціальний аспект вальдорфської педагогіки.
5. Штайнер-педагогіка як система всебічного гармонійного розвитку особистості.
6. Особливості вікової періодизації у Штайнер-педагогіці.
7. Дитина від народження до зміни зубів.
8. Вальдорфський дитячий садок.
9. Дитина від зміни зубів до статевого дозрівання.
10. Психологія підлітків. Виховання і навчання як «терапія».
11. Людина після статевого дозрівання.
12. Основні підходи до визначення і виховання темпераменту людини.
13. Структура системи вальдорфської освіти.
14. Зміст освіти у вальдорфській школі.
15. Особливості форм і методів навчання у вальдорфській школі.
16. Ритмічна організація навчально-виховного процесу як засіб усебічного розвитку дітей.
17. Викладання методом «епох»
18. Навчання без підручників.
19. Художньо-образне викладання – універсальний засіб виховання дітей до статевої зрілості.
20. Викладання іноземних мов у вальдорфській школі.
21. Феноменологічний методи викладання у вальдорфській школі.
22. Вивчення рідної мови у вальдорфській школі.
23. Вивчення предметів естетичного циклу у вальдорфській школі.
24. Викладання предметів ремісничого циклу у вальдорфській школі.
25. Вивчення математики у вальдорфській школі.
26. Вивчення дисциплін природознавчого спрямування у вальдорфській школі.
27. Методи навчання в середніх і старших класах вальдорфської школи.
28. Місце і роль уроку. Інші форми організації навчально-виховного процесу у вальдорфській школі.
29. Специфіка оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності й загального розвитку школярів у вальдорфській школі.
30. Навчання як терапія у вальдорфській школі.
31. Навчання дорослих (за ідеями антропософії).
32. Роль особистості вчителя в реалізації ідей Штайнер-педагогіки.

Інформаційні джерела для вивчення дисципліни

Базова

1. Іонова О. М. Педагогіка Рудольфа Штайнера. *Курс лекцій з порівняльної педагогіки*. Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2007. С.206–216.
2. Іонова О.М., Партола В.В. Формування інтелектуальних умінь молодших школярів (на прикладі вальдорфської школи). Харків : Цифрова друкарня №1, 2013. 191 с.
3. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології: навч. посіб. Харків: Колегіум, 2006. 269 с.
4. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології в підготовці вчителів: навч. посіб. Харків: Колегіум, 2013. 300 с.

Допоміжна

1. Карп'як О. Людяна освіта: Вальдорфські школи в Україні. *BBC Україна*. 2013. 25 вересня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/09/130925_waldorf_school_ko
2. Лукашенко О. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2009. 20 с.
3. Лупаренко С. Вальдорфські засоби розвитку пізнавальної активності молодших школярів: навчально-методичні матеріали для вчителів початкової школи, студентів, аспірантів, викладачів педагогічних вищих навчальних закладів. Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2007. 50 с.
4. Лупаренко С. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів засобами вальдорфської педагогіки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Харків, 2008. 20 с.
5. Лупаренко С. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів засобами вальдорфської педагогіки: дис... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Харків, 2007. 227 с.
6. Партола В.В. Проблема формування інтелектуальних умінь молодших школярів у навчальному процесі вальдорфської школи: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 — заг. пед. та іст. пед. Харків, 2012. 20 с.
7. Партола В.В. Проблема формування інтелектуальних умінь молодших школярів у навчальному процесі вальдорфської школи: дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 — заг. пед. та іст. пед. Харків, 2012. 230 с.
8. Педагогічні системи, технології. Досвід. Практика: довідник : у 2 ч. Ч. І. А — М. Полтава: ПОІППО, 2007.
9. Тищенко К. Вальдорфська освіта: у пошуках духовності й свободи. *Українська правда*. 2011. 11 січня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2011/01/11/70089/>

Інформаційні ресурси

<http://www.mon.gov.ua/> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України;

<http://www.pu.ac.kharkov.ua/> – Сайт Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

<http://nbuv.gov.ua/> – Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського;

<http://www.dnpb.gov.ua/> – Сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського;

<http://korolenko.kharkov.com/> – Сайт Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка;

<http://www.osvita.org.ua/> – Освітній портал – освіта в Україні, освіта за кордоном;

<http://ostriv.in.ua/> – Освітній шкільний інтернет-портал «Острів знань»;

<http://www.edu-post-diploma.kharkov.ua/> – Офіційний сайт Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»;

<http://guonkh.gov.ua/> – Офіційний сайт Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;

<http://dytynawaldorf.com.ua/articles-list/dytynka2/> – сайт вальдорфського журналу "Дитина".

Глосарій

Активно практичні проекти – певні види робіт, невеликі дослідження, що виконуються школярами у вальдорфській школі з метою отримання реального досвіду взаємодії зі світом.

Антропософська концепція розвитку людини – освітньо-філософська концепція, яка базується на таких основних положеннях: єдність тілесно-душевно-духовного буття; зв'язок складників психіки з фізіологічною організацією людини (мислення – з нервово-почуттєвою системою, емоцій і почуттів – зі системою органів дихання та кровообігу, волі – зі системою обміну речовин і органів руху); взаємозумовленість фізіологічного, душевного і духовного розвитку в ритмі семи років.

Вальдорфська педагогіка (Штайнер-педагогіка) – педагогіка, яка базується на освітній філософії Рудольфа Штайнера, засновника антропософії, і наголошує на ролі уяви (фантазії) у навчанні, прагненні об'єднати інтелектуальний, практичний та художній розвиток учнів.

Диференційований підхід для дітей із різними типами темпераменту – використання вчителем різних прийомів розповіді та пояснення, що мають особливий вплив на кожного учня, та виконання диференційованих завдань.

Евритмія – один із навчальних предметів у вальдорфській школі, мистецтво руху, засноване на закономірностях мовлення і музики, і є одним із способів виразу поетичного і музичного в русі та просторі.

Малювання форм – специфічно вальдорфський предмет, який можна трактувати як підготовку до письма, як початок геометрії (геометричного малювання) і як художню діяльність (образотворче мистецтво).

Ритмізація навчально-виховного процесу у вальдорфській школі – це планування окремих уроків, розподіл занять протягом дня, року з урахуванням природного ритму варіювання свідомості дитини та психології її сприйняття, що забезпечує економічну спрямованість використання психічних і фізичних сил учня та індивідуальний підхід до нього.

Художньо-образне навчання – основний метод навчання в початковій вальдорфській школі, що передбачає шлях пізнання через естетичне, гармонійне об'єднане художнє та наукове пізнання, веде до розуміння цілісної дійсності, готовності активно її створювати і зберігати людську природу.

Навчальне видання

**Іонова Олена Миколаївна,
Лупаренко Світлана Євгенівна**

Дидактика вальдорфської школи: методичні рекомендації до навчальної програми підготовки доктора філософії третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. 25 с.

Відповідальний за випуск: Лупаренко С. Є.

Комп'ютерна верстка: Лупаренко С. Є.

Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несе автор

Підписано до друку   Формат   Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк.
Обл.-вид. арк.   Зам №   Тираж   прим.   Ціна договірна.

Відомості про видавництво
(Позначити номер ліцензії на видавничу діяльність та юридичну адресу)